

Bányauradalmak az Erdélyi Fejedelemség területén Bethlen Gábor uralkodása alatt¹

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA

Előzmények

Paulinyi Oszkár, a magyarországi bányászat szakavatott ismerője, 1966-ban megjelent, a bányászat korai vállalkozási formáit taglaló munkájában úgy jellemezte az érc-kitermelést, mint a legtöbb munkamegosztást és szoros együttműködést leginkább igénylő termelési ágazatot. Mindezekre azért volt szükség, mert a bányagazdálkodás sikere minden esetben erősen függött attól, hogy a földalatti természet milyen akadályokat gördített a kincseit kutató emberek elé.² A munkamegosztás és az együttműködés nemcsak a középkor évszázadaiban volt kiemelten fontos a bányászat területén, a mélyművelés minél szélesebb körű térhódításával a későbbi korszakokban egyre nagyobb szükség volt a differenciált termelési folyamatokra. A 17. századi erdélyi nemesércbányászatban is tetten érhető az a szoros kapcsolat, amely a korabeli bányákat és az őket kiszolgáló „háttérintézményeket” jellemezte. Ezek közül a legfontosabb az adott bányához csatolt mindenkori bányauradalom volt. *R. Várkonyi Ágnes* egyik tanulmányában úgy fogalmazott, hogy a 17. századi bányauradalom szinte mindenben hasonlít a földesúri gazdaságokhoz, azzal a különbséggel, hogy az előbbinek az éltető eleme a bánya, és ennek megfelelően a bányászat igénye-

---

¹ A tanulmány az *MTA BTK Történettudományi Intézet* kutatóműhelyében készült, megírását az NKFI 124684 számú fiatal kutatói ösztöndíja támogatta.

² Paulinyi 1966:7.

ihez alakítják az uradalmak szerkezetét.³ A tanulmány megállapításai, jóllehet a szerző az alsó-magyarországi bányavárosokhoz tartozó uradalmak helyzetét vizsgálta, érvényesek a korabeli erdélyi bányauradalmakra is. *R. Várkonyi Ágnes* gondolatait továbbfűzve kijelenthető, hogy a bányauradalom és az őt éltető bányahely között kettős függés állt fenn, ugyanis a korabeli magyar és erdélyi viszonyok mellett a bányák működése a hozzájuk csatolt uradalom és annak szolgálatai nélkül megvalósíthatatlan lett volna, azaz a bánya és a bányauradalom egymás létét feltételezték.

Ha röviden meg szeretnénk fogalmazni, mit is értünk bányauradalom alatt, akkor azt mondhatnánk, hogy azon falvak, birtokok esetleg részbirtokok összessége, amelyeket általában egy bányához és/vagy bányavároshoz rendeltek, legtöbbször az uralkodói akaratnak megfelelően, és a szolgáltatásaikat a bányát vezető tisztviselőnek, bérlőnek tartoztak leróni. Ezek a szolgáltatások – ahogy a későbbiekben részletesen kifejtésre kerül – sok tekintetben különböztek az elsősorban mezőgazdálkodásra berendezkedett fiskális vagy földesúri uradalmaktól. A bányászatban való hatékony részvételük miatt nem volt ritka, hogy egy-egy falu részleges kiváltságokkal is bírt.⁴

A bányauradalmak tehát különleges helyet foglaltak el a korabeli magyar és erdélyi uradalomhálózatban. *Maksay Ferenc* a bányauradalom és az elsősorban mezőgazdálkodással foglalkozó uradalmak közötti különbség érzékeltetésére két szempontot emelt ki: elsősorban az uradalmi szerkezetet, másodsorban pedig a társadalmi változásokat.⁵ A bányauradalmak szerkezete általában nem volt olyan mértékben differenciált, azaz nem indult meg annyira a birtokaprózódás, mint a másik uradalomtípus esetében (példaként pont a tanulmány témájául szolgáló nagybányai uradalmat hozta fel). Ezt a jelenséget azzal magyarázta, hogy a nagybányai uradalom falvait nagyrészt bányászok lakták, így majorkodásnak sem volt igazán nyoma. Az egyenletes jobbágytelek-elosztásból követ-

---

³ R. Várkonyi 1979:122.

⁴ Mátyás-Rausch 2017:26.

⁵ Maksay 1959:44.

kezik a másik fontos különbség, miszerint a terhek sem igen változtak az évtizedek folyamán. A 16. század végén fizetett cenzus összege sok esetben megegyezett a Rákóczi-korban feljegyzett adatokkal.⁶ *Maksay Ferenc* a bányauradalmak védett helyzetét – kiindulva *Nagybánya* példájából – abból vezette le, hogy fiskális kézen voltak, így az ott élőknek kevesebb radikális változást kellett átélniük, mint a magánföldesúri kézen lévő uradalmak jobbágyainak. A védett helyzetnek és a speciális feladatoknak azonban árnyoldala is volt, ezt pedig legtöbbször az okozta (*Nagybánya* erre is kiváló példa), hogy kevés volt a termőterület, így az adott uradalom sok esetben élelmiszer-behozatalra szorult, a lakosok jóval drágábban tudták beszerezni az alapvető élelmiszereket.⁷ A rosszabb mezőgazdasági adottságoknak köszönhető az, hogy *Nagybánya* város részleges vámmenteséget kapott az alapvető élelmiszerek (például gabona, bor, zab) valamint a bányászathoz szükséges alapanyagok behozatalára.⁸ A nagybányai uradalom védettségére vonatkozó állítást azonban mindenképpen árnyalni kell, ugyanis a *Nagybánya* központú szatmári bányavidék a 16. század közepén a *Magyar Királyság* és az éppen formálódó félben lévő *Erdélyi Fejedelemség* határvidékére szorult. A századfordulót követően többször cserélt gazdát a terület, mondhatni „vándorolt” a magyar és az erdélyi állam között. A tulajdonosváltásoknak köszönhetően a birtokviszonyok is folyamatosan változtak, kamarai tisztviselők mentek, új bányavállalkozók jöttek, akik megpróbálták a saját képükre formálni a térséget, a bányauradalommal együtt.⁹

---

⁶ Maksay 1959: 46. A cenzus összegére l. MNL OL E 156 Fasc. 47. Nr. 41., illetve Makkai 1954:408.

⁷ Maksay 1959: uo. *Szentgyörgyi Máriának* az erdélyi jobbágyterhekkel foglalkozó művében kifejtett véleménye több ponton egyezik *Maksay Ferencével*. *Szentgyörgyi* úgy vélte, hogy mivel a fiskális uradalmak lakossága nem tartozott közvetlen földesúri ellenőrzés alá, így nagyobb szabadságot élvezett, ez pedig hozzájárult a gyorsabb társadalmi emelkedéshez is. *Szentgyörgyi* 1962:78–90.

⁸ RNL NB PRIV I. Nr. 6., 7, 35.

⁹ Máttyás-Rausch 2016:585–602.

Nemcsak a bányauradalom és a többi uradalomtípus között fedezhető fel azonban különbség, hanem bányauradalom és bányauradalom is sokban különbözik egymástól, még abban az esetben is, ha ugyanazt az ásványkincset, esetünkben nemesércet, termelték ki a területén. A különbségek bemutatására kiválóan alkalmas a nagybányai és az *Erdélyi-érchegységben* fekvő bányauradalmak (abrudbányai, offenbányai és zalatnai) összehasonlítása, annak ellenére, hogy *Bethlen Gábor* uralkodása idején egy és ugyanazon államalakulat részét képezték.¹⁰

A legszembevetőbb különbség talán az egyes bányauradalmak kialakulásánál érhető tetten. A nagybányai bányauradalom a 16. század közepén leginkább az egész bányavidék életét befolyásoló határvidék jelleg okán, komoly változás előtt állt. Ekkor alakították ki ugyanis a nagybányai birtoktest közelében a szatmári uradalmat, melynek feladata a modern erődítménnyé átépített szatmári vár kiszolgálása lett. Ehhez csatoltak hozzá több olyan települést (például *Magyarkékest*), melyek korábban a nagybányai fiskális bányához (*Királytáró*) szolgáltak.¹¹ Így a Bethlen-kori nagybányai bányauradalom, akárcsak a szatmári, egy „mesterségesen” kialakított uradalom volt. Az *Erdélyi-érchegység* bányauradalmi nem mentek keresztül ilyen változáson, így *Bethlen Gábor* uralkodása alatt ugyanolyan jelleggel bírtak, mint a korábbi évtizedekben, és amellyel a nagybányai uradalom is bírt 1567 előtt. Az érchegység-beli uradalmak – még a 14. században – egy hosszú telepítési folyamat nyomán jöttek létre. A bányahelyekről kiinduló havasi irtványok alkották a későbbi falvak magját, amelyek áganként terjeszkedtek

---

¹⁰ *Bethlen Gábor* 1619 késő őszen hódította meg a szatmári bányavidéket és a környező várakat. A fejedelem az 1622. január 6-án ratifikált nikolsburgi béke értelmében megkapta az értékes szatmári bányavidéket. Ezt a rendelkezést az 1624. évi bécsi béke is megerősítette, utóbbi arra is lehetőséget biztosított *Bethlen* számára, hogy örökösei is *Nagybánya* birtokában maradjanak. Lukinich 1918:218., illetve Gooss 1911:550.

¹¹ MNL OL E 156 Fasc. 47. Nr. 41. Egy 1583-ban készült inventárium szerint tíz település került át a szatmári váruradalomhoz. L. ÖStA HKA VUG RN 45a Konv. 171. fol. 313. A szatmári uradalom kialakításához Kenyeres 2008:289–294.

egyre szélesebben a bányahelyeket övező havasokban. A telepítéseknek kenézek vezették, akik később a falvak elöljárói lettek. A falvak lakossága a tárgyalt időszakban is folyamatosan növekedett, ugyanis újabb és újabb ágat (*crâng*) csatoltak a településekhez.¹²

Nemcsak kialakulásuk volt különböző, hanem 16. századi fejlődésük is. Az eltérő fejlődési út nagymértékben függött attól, hogy milyen jogállású volt az adott bányahely/bányaváros. A szélesebb körű kiváltságokkal bíró Nagybánya a 16. század utolsó éveiben sokkal előnyösebb helyzetben volt, mint az Erdélyi-érc-hegység települései.¹³ A nagybányai bányaadalmat és a fiskális bányát, noha a szatmári bányavidék *Bethlen Gábor* uralkodása előtt is huzamosabb ideig a *Báthory-családból* származó fejedelmek birtoka volt, nem adományozták el, legfeljebb bérbe adták, ami nem jelentette azt, hogy a bérlő teljes mértékben szabad kezett kapott, hiszen a magyar hatóságok (leginkább a *Szepesi Kamara*) és a fejedelmi kancellária is ellenőrizték a tevékenységét.¹⁴ A szekularizációt követően kincstári tulajdonná vált erdélyi bányaadalmak, azonban már nem voltak ennyire védve.¹⁵ A 16. század végén és a 17. század elején, *Báthory Zsigmond* és *Báthory Gábor* uralkodása idején a három uradalomból kettőt az anyavárossal együtt eladományozták a fejedelmek, így fizetve meg híveik támogatását.¹⁶ Egyedül *Abrudbányának*, amely a legfejlettebb volt a három bányaváros közül, sikerült még a *Báthory-korban* visszafordítani a feldarabolás és az eladományozás folyamatát, de így is hosszú időbe telt, mire a város vissza tudta szerezni az „elkallódott”

---

¹² I. Tóth 1951: 10.

¹³ *Nagybánya* első kiváltságát valószínűleg *I. (Anjou) Károly* alatt kaphatta meg, ezt erősítette meg *I. (Anjou) Lajos* 1347-ben, majd bővítette ki 1376-ban. L. Mátyás-Rausch 2017:26–27.

¹⁴ Mátyás-Rausch 2017:269–270.

¹⁵ 1556-hoz szokás kötni az erdélyi egyházi javak világi kézre való kerülését, amely a későbbiekben a fejedelmi fiskus javadalmainak alapját adta. Jóllehet a döntés ténylegesen 1556-ra tehető, maga a folyamat sokkal több időt vett igénybe és megvalósítása is még sok kérdést vet fel. Gálfi 2017:81.

¹⁶ Mátyás-Rausch 2017:214, 219–220.

birtokokat.¹⁷ A tulajdonviszonyok, miszerint magán vagy fiskális kézen voltak az adott bánya-uradalmak, nagyban meghatározták azt is, hogy milyen módon igazgatták a településeket és hová szolgálták a falvak lakosai. Ha ezt a szempontot vesszük figyelembe, megingtcsak különbséget lehet kimutatni a nagybányai és az erdélyi uradalmak között, de ebben a tekintetben az egyes erdélyi uradalmak között is éles határvonal húzódik. *Nagybányán* a fiskális bányát a 16. század végén a *Szepesi Kamara* tisztviselői, majd később bérlők irányították.¹⁸ Ez volt az egyetlen olyan bányaváros a vizsgált bányahelyek közül, ahol bányakamara is működött, tehát itt nemcsak bányászati, hanem pénzügyigazgatási tevékenység is folyt. Ebből fakadóan a nagybányai bánya-uradalom lakosai nemcsak a bányában tartoztak szolgálni, hanem a bányakamarában is.¹⁹ Az erdélyi bánya-uradalmak esetében az volt választóvonal, hogy volt-e az adott városban fiskális bánya. A három város közül egyedül *Abrudbányán* nem volt ilyen, itt a helyi polgárok bírták a bányák többségét, a bánya-uradalom falvai pedig nekik tartoztak szolgálni. A fennmaradó két városhoz (*Zalatnához* és *Offenbányához*) csatolt uradalom lakosai ettől eltérően az eredetileg fiskális tulajdonú bányában dolgoztak, amelyek időközben magánkézre kerültek, így valójában *Bethlen Gábor* uralomra kerülése előtt már egy-egy magánföldesúrnak szolgáltak, akik kizárólag a kötelező ércbevéltáson keresztül kapcsolódtak a fejedelmi hatalomhoz.²⁰ *Maksay Ferenc* az egyes uradalomtípusok jellemzésénél kiemelte a különböző természeti adottságokat is. A hegyvidéken elterülő bánya-uradalmakban a szántógazdálkodás jelentősége természetesen jóval elmaradt a sík területen elhelyezkedő uradalmakhoz képest.²¹ Ez a kitétel alapvetően érvényes mind a nagybányai, mind a három erdélyi bánya-uradalomra, ettől függetlenül azonban ezen a területen is felfedezhető eltérés a két terület között. Nagybányán

---

¹⁷ I. m. 216–218.

¹⁸ I. m. 64–72, 132–178.

¹⁹ I. m. 112–115.

²⁰ I. m. 212–215. A kötelező ércbevéltásra a teljesség igénye nélkül I. Paulinyi 2005:65–66, 75–76.

²¹ Maksay 1959:46.

és környékén a 16. század utolsó évtizedeiben a bányászati termelés és a bortermelés igen szoros kapcsolatban állt egymással. A helyi bányászok, mivel a termelés igen költséges tevékenységnek számított, számottevő megmunkálható földterület híján, bortermelésre alkalmas földekkel bírtak illetve bortermeléssel is foglalkoztak, így finanszírozva a bányászat költségeit. Ez a munkamegosztás a 16. század végén komoly válságba jutott, mert a nagybányai bor felvevő piaca erőteljesen lecsökkent a komoly konkurensnek számító sörfőzés széles körben való elterjedése miatt.²² A három erdélyi bányauradalom azonban nem volt még annyira szerencsés helyzetben sem, mint a nagybányai birtoktest, így ez a térség mindenképpen rászorult az alapvető élelmiszerek (búza, bor, zab, árpa, hús) behozatalára. Az erdélyi fejedelmek *Bethlen Gábor* uralkodása előtt is több ízben megerősítették a térség harmincadvámmentességét, de ennek ellenére folyamatos áremelkedéssel kellett szembenéznük a lakosoknak.²³

A különbségeken túl hasonlóságok is felfedezhetők a két régió bányauradalmainak 16–17. századi sorsában/történetének alakulásában. Itt elsősorban a falvak etnikai összetételét emelném ki. A nagybányai bányauradalom és a három érchegység-beli uradalom lakossága is nagyrészt román ajkú volt, mindegyik települést vajdák irányították a tárgyalta időszakban.²⁴ Mielőtt rátérnék a bányauradalmak Bethlen-kori történetének tárgyalására, az általános jellemzésen túl szükségesnek tartom a korabeli „szolgáltatási-rendszer” legfontosabb elemeit felvázolni, azaz röviden körbejárni, mit is jelentett a fejedelmi korban egy bányához szolgálni. A

---

²² A szoros kapcsolatot mi sem bizonyítja jobban, hogy a nagybányai bányászok panaszleveleiben a bányászat és bortermelés válsága egyszerre, egymást feltételezve jelenik meg. L. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 497–500., 521.

²³ Documente IV: 194–195. Az erdélyi nemesérctermelő helyeken megfigyelhető drágaságot *Szentkirályi Zsigmond* a 19. század közepén megjelent gazdaságtörténeti munkájában a kevés termőterülettel, valamint a rossz lokációval, a fontosabb közlekedési csomópontoktól való nagy távolsággal magyarázta. L. Szentkirályi 1841:151–152.

²⁴ MNL OL F1 LR 7. k. fol. 146–147., illetve I. Tóth 1951:14.

jobbágyok úrbéres terheit három csoportra lehet bontani: *census*, *munera*, *servitia*. A censust vagy földbért *Szent György* és *Szent Mihály napján* adták be, a vizsgált területen a Szent Márton-napi adózás nem volt jellemző.²⁵ A nagybányai uradalomról fennmaradt feljegyzésekben a censust egyenesen *Szent György-napi adónak* nevezték.²⁶ A források alapján úgy tűnik, hogy nem kellett a tárgyalt bányauradalmak mindegyikén fizetni földbért, leginkább a nagybányai bányauradalom falvai tartoztak ezzel a mindenkori uruknak, az erdélyi bányauradalmak lakosai a legtöbb esetben erre nem voltak kötelezve.²⁷ A muneráliák tekintetében a census-fizetéssel ellenkező tendencia figyelhető meg, ugyanis a nagybányai uradalomban *Bethlen Gábor* uralkodása előtt nem volt szokásban semmilyen nemű természetbeni szolgáltatás, ennek elterjedésére elsőként egy 1614-ből származó urbárium utal.²⁸ Az *Erdélyi-érc-hegységben* azonban széleskörben elterjedt volt a muneráliák adása, általában tyúkot, disznót, juhot és vágómarhát voltak kötelesek adni a falvak lakói.²⁹ Az úrbéres terhek közül a leginkább érdekes és „színes” csoport a *servitia* volt, ugyanis legjobban a robotterhek mutatják meg, mitől is bányauradalom egy bányauradalom. A források alapján két csoportba lehet osztani a bányauradalmak lakosaira háruló robotot. Az uradalmi jobbágyok mind a szatmári bányavidéken, mind az *Erdélyi-érc-hegység* területén kötelesek voltak a bányákban, illetve a bányák mellett is meghatározott napot dolgozni. A bányákban az érc előkészítése (válogatás, aprítás, mosás), valamint a tárnákban elvégzendő javítások (gerendázat cseré-

---

²⁵ Vö. Szentgyörgyi 1962: 11–12.

²⁶ MNL OL E 156 Fasc. 40. Nr. 10.

²⁷ *Nagybányára* l. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 1024, 1037, 1039. illetve MNL OL E 156 Fasc. 47. Nr. 41. Az erdélyi bányauradalmakra l. ÖStA HKA UV RN 95 Fasc. 2. fol. 859–864. *Kapnikbánya* esetében, amely nem tárgya jelen tanulmánynak, azzal magyarázták a földbér fizetésének hiányát, hogy a falvak a bányákhoz tartoznak szolgálni, így nem kötelesek censust fizetni. l. MNL OL F27 fol. 63–68.

²⁸ MNL OL E 156 Fasc. 88. Nr. 19/a. b.

²⁹ MNL OL F1 LR 7. k. fol. 146–147. illetve F234 IX. szekrény Fasc. 52. R libro secundo.

je) volt a feladatuk, a bányák melletti munkához pedig a szállítás, a fakitermelés, faszénégetés, valamint a kaszálás tartozott. Az itt felsorolt munkafolyamatok révén nyer értelmet a tanulmány elején tett kijelentés, miszerint bányahely és bányauradalom egymás létét feltételezi, egyik sincs meg a másik nélkül.³⁰

A fentiekben leírt munkálatok első látásra nem igényeltek nagyobb szaktudást, azonban többségüknél nem ez volt a helyzet. A századfordulón készült jelentések mind kiemelték, hogy milyen káros a nemesércbányászat fejlődésére az, hogy a szakképzettséget igénylő munkákat (érc előkészítése, fakitermelés) robot keretében végeztetik el, így a kincstár sok esetben komoly károkat szenved már a termelés kezdetén.³¹ A szakképzettség hiányát némileg árnyalja az a tény, hogy a szatmári és az érchegységi bányauradalmakban egyaránt megfigyelhető volt, hogy az uradalom lakosai, nem a robot keretében termeltek ki ércet vagy aranyat mostak. A fennmaradt összeírásokban ugyanis több helyen olvasható, hogy a jobbágyoknak a kitermelt ércet kötelezően be kellett váltaniuk a bányakamaránál (*Nagybányán*, illetve *Kolozsváron*).³² A jobbágyok a robot ideje alatt általában kaptak ellátást, erre utal a már említett 1614-ből származó nagybányai urbárium, a szolgálatot felsoroló résznél a város előljárói feljegyezték, hogy az uradalom lakosai kötelesek voltak a *Királyréte* nevű kaszálót kaszálni, fizet-

---

³⁰ *Bethlen Gábor* ezt a rendszert próbálta megbontani azzal, hogy képzett vajúrokat telepített nagyszámban az *Erdélyi Fejedelemség* területére. L. Bethlen Gábor krónikásai 1980: 205. A bányásztelepítés egy hosszabb távú és nagymérvű, a bányászatot érintő reformkoncepció része volt, melynek kifejtésére jelen tanulmány keretein belül nincs mód, csak utalnék arra, hogy a fejedelem a vajúrokkal egy időben képzett vezetőket is hozatott be *Erdélybe*. MNL OL F1 LR 18. k. fol. 11–12.

³¹ Nem a teljesség igényével l. ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 173–188. Az erdőkitermelés bányászatban betöltött szerepét mi sem bizonyítja jobban, hogy a korszakban többször próbáltak meg erdőrendtartást bevezetni a szatmári bányavidéken, hogy így szabályozzák az értékes kincstári erdők használatát. ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 345, 12b fol. 562–567.

³² ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 1024, 1037, 1039. valamint MNL OL F15 XV. Prot. fol. 193^r–194^v.

séget nem kaptak, de kenyeret és innivalót biztosított számukra a bányakamara akkori vezetője, ifjabb *Felician von Herberstein*.³³ Ennél a szövegrésznél mindenképpen érdemes elidőzni, ugyanis egy igen érdekes, a korabeli bányászati termelés mikéntjét érintő kérdésre vagy inkább problémára vet fényt. Ez pedig a fizetség hiányának kitétele. Ezzel a kitételrel sehol máshol nem találkozunk a korabeli forrásokban, azonban ennek ellenére fel kell tenni a kérdést, vajon miért került bele az 1614. évi urbáriumba? Vajon helyes-e az a feltételezés, hogy a fizetség hiánya arra utal, hogy máskor más munkáért jár fizetség az uradalom lakóinak? Ha igen, milyen mértékben, hol húzódik a köteles szolgálat és a bérmunka határa? Mekkora volt a bérmunka és a robot aránya a bányákban?³⁴ Ezekre a kérdésekre a kutatás jelenlegi állásában nem tudok szakmailag kellően megalapozott válaszokat adni, maximum arra hívhatom fel a figyelmet, hogy *R. Várkonyi Ágnes* hasonló metódusról már megemlékezett alsó-magyarországi bányavárosokhoz tartozó uradalmak esetében,³⁵ illetve Nagybányán és környékén ebben az időszakban elterjedt volt egy speciális, korlátozott forgalmi funkcióval bíró fizetőeszköz, a bányapénz, amellyel az aktuális vezető fizette a munkásait.³⁶

A hosszúra nyúlt bevezető után azt kívánom bemutatni, hogy a fentiekben felvázolt rendszer mennyiben változott meg, ha egyáltalán megváltozott, *Bethlen Gábor* uralkodása alatt, akit a bányászattal foglalkozó korábbi művek egyöntetűen nagyformátumú újjátóként mutattak be.³⁷

---

³³ MNL OL E 156 Fasc. 88. Nr. 19/a. b. *Ifjabb Felician von Herberstein* nagybányai működésére l. Mátyás-Rausch 2016:585–602.

³⁴ Az 1578. évi szatmári urbárium szerint a felsőbányai bányákban, melyek közel feküdtek *Nagybányához*, leginkább zsellérek dolgoztak, mintegy 15 fő, és fizetést kaptak. L. MNL OL E 156 Fasc. 47. Nr. 41.

³⁵ R. Várkonyi 1979:122. Véleménye szerint a korabeli alsó-magyarországi bányauradalmakat egy fejlődési határhelyzet jellemezte, hiszen egyszerre jelen volt a robotmunka és a fizetett bérmunka.

³⁶ Mátyás-Rausch 2016:589–590.

³⁷ *Köleséry Sámuel* többek között az erdélyi bányászok patrónusának nevezte *Bethlent*. *Köleséry* 2015:39, *Wenzel Gusztáv* pedig az ő hatalom-

A nagybányai uradalom

A nagybányai *Királytárhoz* csatolt bányauradalmat a 17. század második évtizedében három falu (*Lacifalva*, *Oroszfalva*, *Surjánfalva*) és két kisebb részbirtok (*Alsó- és Felsőfernezely*) alkotta. *Bethlen Gábor* hatalomra kerülését követően a szatmári térség igen gyorsan a magyar és az erdélyi állam vetélkedésének homlokterébe került, mindkét fél biztosítani kívánta befolyását a régióban.³⁸ A szatmári bányavidék értékét növelte, hogy egyrészt a szatmári erőd közelében feküdt, amely az *Erdéllyel* szembeni védelmi zóna központja volt,³⁹ másrészt pedig igen közel volt *Kővár várához* is, mely hasonló szerepet töltött be az erdélyi oldalon, mint *Szatmár vára* a magyar oldalon. *Bethlen Gábor* nem sokkal azután, hogy birtokba vette Nagybányát és környékét, fontos változtatásokat vezetett be. Első, a várost és a bányászatot érintő intézkedése az volt, hogy azonnali hatállyal felmondta a magyar királyi udvarhoz lojális ifjabb *Felician von Herbersteinnel* a bérleti szerződést, és a városvezetésre bízta a fiskális bányát és a hozzátartozó uradalmat is. *Nagybánya* városa, mint bérlő irányította a fiskális bányát, a bányakamarát és a bányauradalmat egészen 1622-ig. A bérleti szerződés részletesen, nyolc pontban tárgyalta a bérlő feladatait és kötelezettségeit. Az uradalommal kapcsolatban annyi rendelkezés született, hogy lakosait a kővári és a szamosújvári tisztartónak kellett ellátnia élelemmel, ha robotjukat teljesítették a *Királytárónál*.⁴⁰ A fejedelem a nikolsburgi béke ratifikációját követően, melyben hivatalosan is megkapta a szatmári bányavidéket, újabb újításokat vezetett be *Nagybányán*, melyek nagymértékben

---

ra jutását tekintette vízvázasztónak az erdélyi nemesérbányászat kora újkori történetében. Wenzel 1880: 224–225. *Szentkirályi Zsigmond Wenzel Gusztáv* előtt mintegy fél évszázaddal korábban egyedül *Bethlen Gábor* nevét említette meg, mint a bányászat terén nagyot alkotó erdélyi fejedelemét, hozzátéve, hogy a szászok segítsége nélkül ő sem tudott volna boldogulni. Szentkirályi 1841:131.

³⁸ Mátyás-Rausch 2016:585.

³⁹ Pálffy 1997: 113–122.

⁴⁰ MNL OL F1 LR 12. k. fol. 165–166.

érintették a helyi bányaigazgatást is, ezzel párhuzamosan pedig a szatmári bányavidék lakosságát. *Bethlen Gábor* intézkedéseiből kitűnik, hogy a bérleti rendszert kizárólag ideiglenes megoldásnak szánta, amint volt rá módja és lehetősége, egy szakképzett fejedelmi tisztviselőt delegált a bányavárosba, kolozsvári *Filstich Péter* személyében. *Filstich Péter* 1623 és 1627 között irányította a szatmári bányászatot, mint a nagybányai pénzverde inspektora (*inspector domus cusoriae /monetariae civitatis nostrae Rivuli Dominarum*).⁴¹ Jóllehet *Filstich* titulusa arra enged következtetni, hogy kizárólag a nagybányai pénzverdéért volt felelős, azonban egy 1625 nyarán készült igen értékes összeírás egyértelműen bizonyítja, hogy a fiskális bánya és az ahhoz csatolt uradalom is az ő fenntartása alatt állott.⁴² Az inspektor munkáját a korábbi évtizedek igazgatási gyakorlata alapján legalább egy bányamester a segítette. A már említett 1625-ből származó összeírás elkészültének előzménye visszakanyarít bennünket a szatmári bányavidék sajátos geopolitikai helyzetéhez, két fontos végvárhoz való túlzott közelségéhez. A fejedelmi hatalomátvétel előtt a szatmári vár hatása volt az erősebb, a szatmári uradalmat irányító udvarbíró több alkalommal is megpróbálta kiterjeszteni befolyását a nagybányai bányauradalom falvaira.⁴³ Az *Erdélyi Fejedelemséghez* való csatolást követően pedig a kővári kapitány és udvarbíró befolyása nőtt meg jelentős mértékben, ez pedig ugyancsak sok konfliktus forrása lett az

---

⁴¹ MNL OL F12 V/4/Nr. 25. illetve F4 Cista Albensis Cista 5. Fasc. 3. Nr. 6.

⁴² Ugyanez érvényes a kolozsvári ötvöst váltó *Heinrich Lisbona* esetében is. Ő 1627 és 1629 között irányította a nagybányai bányakamarát és a *Királytárót* (*praefectus domus monetariae et auri fodinarum*). L. MNL OL F 25 1. cs. Nr. 466. Az ő esetében szerencsésebbek vagyunk, mert ismerjük az ellenőrzése alatt dolgozó alkalmazottak tisztségét és neveit. A bányauradalmat 1627 és 1629 között *Kindler Mihály* bányamester irányította. L. Szmik 1906:55–56.

⁴³ 1617-ben az akkori bérlő, *ifjabb Felician von Herberstein* panasza szerint az udvarbíró katonai segítséggel megszállta a bányauradalom három faluját és az onnan jogtalanul behajtotta a bérlőt illető tizedet. L. ÖStA HKA HFU RN 114 Konv. 1617 November fol. 58–61.

elkövetkezendő években. *Bethlen Gábor* először 1621 januárjában utasította arra a kővári kapitányt, hogy ne szállásoljon be katonákat *Lacifalvára*, az udvarbíró pedig arra, hogy a lakosoktól ne szedjen be semmiféle terményszolgáltatást, mivel azzal a falu a bányának tartozik.⁴⁴ A súrlódások, kisebb-nagyobb összecsapások mindennaposak lehetettek, csak a legtöbbről nem maradt fenn írásos emlék, így kizárólag egy-egy mozzanatot lehet bemutatni a helybéli lakosok és a kővári uradalom kapcsolatából. *Bethlen* 1625 márciusában született rendeletében arra figyelmeztette gyalui Veres Mátyás kővári udvarbíró, hogy tartsa tiszteletben azt a fejedelmi döntést, miszerint a bányakamarához szolgáló, *Orosz-*, illetve *Surjánfalván* lakó jobbágyoknak szabad legeltetniük a Feketehegy nevezetű erdőben, sőt makkoltathatnak is, és disznótizedet a bányakamarának kötelesek adni, nem az udvarbírónak. *Bethlen Gábor* azt egyik, a provizorhoz intézett levelében sem említette, hogy a makkoltatás joga mikori, csak azt emelte ki, hogy noha az erdőt a kővári uradalomhoz csatolta, a nagybányai uradalom lakosai továbbra is használhatták azt. A kővári provizor joggal nehezményezte, hogy jóllehet a bányauradalom jobbágyai használják az erdőt, de az ott hízott disznókból a nagybányai bányakamara vezetése részesül.⁴⁵ Egy későbbi, 1660-ban keletkezett inventáriumról kiderül, hogy a *Feketehegy* erdeiben nevelkedett disznószaporulat tizedét kellett a két falu jobbágyainak beszolgáltatniuk.⁴⁶ A kővári udvarbíró azonban még ezek után sem törődött bele a fejedelem döntésébe, és újra megpróbálta beszédni a disznótizedet, legalábbis ezt bizonyítja, hogy 1625 nyarán *Bethlen Gábor* arra utasította a nagybányai pénzverde inspektorát, hogy írja össze a bányauradalom falvainak kötelező szolgáltatásait, terményadóit. Ezen felül arra utasította *Filstich Pétert*, hogy szerezzen érvényt a fejedelmi parancsnak, miszerint *Lacifalva*, *Surjánfalva* és *Oroszfalva* kizárólag a bányakamarának tartoznak szolgálni. *Filstich* az utasításnak megfelelően készített egy feljegyzést a három falu szolgáltatásai-

---

⁴⁴ MNL OL F15 XXI. Prot. fol. 119–120.

⁴⁵ MNL OL E 200 3. cs. 9.t. fol. 66. illetve MNL OL F15 XXI. Prot. fol. 119–120.

⁴⁶ MNLOL E 156 Fasc. 88. Nr. 19/A. b.

ról, az ott lakók jogállásáról. Az összeírásból kiderül, hogy a bányauralalom jobbágysági megválthatták a szabad költözést, valamint *Lacifalván* nemcsak jobbágyok éltek, hanem szabadosok (*libertinusok*) is, utóbbiaknak, ha el akarták hagyni lakhelyüket, 2 forintot kellett fizetniük.⁴⁷ A bányauralalom lakosainak egy része, leginkább a falvakat vezető kenézek, valamikor a 17. század elején tudtak kiemelkedni a jobbágysorból, ugyanis a 16. század végén készült urbáriumok egyikében sem fordul elő a szabados jogállás, először az 1614. évben készült összeírásban találkozunk *Lacifalva* jellemzésénél vele. Ekkor 11 fő szabados élt a faluban, ebből 5 személyt különítettek el azzal, hogy a kenéz elnevezést a nevük mellé írták.⁴⁸ A libertinus réteg megjelenésére magyarázat lehet, hogy rövidebb ideig, pont a tizenöt éves háború idején, amikor a katonai szolgálat méginkább felértékelődött, *Lacifalvát* a kővári uradalomhoz csatolták, ahol már a 16. század közepén éltek szabados jogállásúak.⁴⁹ A két libertinus csoport közötti kapcsolatra enged következtetni a hasonló szolgálati kötelezettség. A kővári libertinusok mentesek voltak minden cenzus és egyéb teher alól, de ezért cserébe oda mentek, ahová a földesúr és a várbeli tisztek küldték őket, így leginkább postaszolgálatot láttak el.⁵⁰ A lacifalvai szabadosok mind az 1614. évi, mind az 1625-ben készült urbárium szerint ugyancsak mentesek voltak minden adó és szolgálat alól, de kötelesek voltak a bányákhoz szükséges dolgokat, például ólmot vagy sót, a saját lakóhelyükről vagy messzebb vidékről beszállítani a nagybányai bányakamarába, azaz oda utaztak, ahová uruk képviselője, az inspektor küldte őket.⁵¹ A két, fent említett urbárium lehetőséget ad arra, hogy összevegyük a *Bethlen Gábor* uralkodása előtti és alatti viszonyokat. Az 1614-ben elkészült összeírás szerint a jobbágyoknak minden ökör és fejős tehén után 2-2 dénárt kellett fizetniük, a disznó- és méhdézsmát is megválthatta

---

⁴⁷ MNL OL F15 XXI. Prot. fol. 119–120.

⁴⁸ MNL OL E 156 Fasc. 88. Nr. 19/a. b.

⁴⁹ Lacifalva elcsatolására l. ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 173–188.

⁵⁰ Szentgyörgyi 1972:78–79.

⁵¹ MNLOL E 156 Fasc. 88. Nr. 19/A. b., illetve MNL OL F15 XXI. Prot. fol. 119–120.

az a jobbágy, akinek legalább tíz sertése vagy kaptárja volt. A juhok után is pénzszolgáltatással tartoztak a kamarának, 12 dénárt kellett fizetniük minden juh után. Kevés olyan természetbeni szolgáltatás volt, amelyet nem lehetett megváltani, ezek közül a sajttizedet emelném ki, amely *Filstich* idejére is megmaradt, és *Szent György napján* kellett beszolgáltatni.⁵² A karácsonyi szolgálat egyedül az 1614. évi urbáriumban szerepel, eszerint az igavonó barommal rendelkező jobbágyok egy-egy szekér fát voltak kötelesek bevinni a bányakamarába, akinek nem volt igavonó barma, annak egy tyúkot kellett leadnia a bérlő konyhájára. A robotot nem lehetett megváltani, a legfontosabb a fafuvarozás volt, illetve a bányához tartozó rétek kaszálása, ilyenkor kenyeret és innivalót is kaptak a lakosok. *Filstich Péter* feljegyzéseiből az derül ki, hogy *Bethlen Gábor* uralkodása idején a legtöbb szolgáltatást már nem lehetett megváltani, a természetbeni juttatásoknak és a robotnak megnőtt a jelentősége. Megjelent a román falvaknál szokásos vágóbarom-szolgáltatás, egy-egy harmadfumarhát kellett beadniuk *Szent György napján*.⁵³ Ezen kívül a széleskörben elterjedt disznótized címén négy sertést kellett átadniuk a kamaraispánnak, ökörből pedig tizenkettőt, utóbbiakat a szállításhoz használták. *Szent Márton napja* körül pedig négy tyúkot kellett beszolgáltatniuk a kamaraispán konyhájára. A feljegyzés szerint a lakosok nem voltak kötelesek dézsmát adni földesuruknak sem gyümölcsből, sem zöldségből, ezen felül nem tartoztak neki báránytizeddel sem. A terménybeszolgáltatáson túl a robotkötelezettségek is nagyobbak voltak, mint az 1610-es évek elején. A jobbágyoknak dolgozniuk kellett a *Királytáróban*, illetve részt vállalniuk a háttérmunkálatokban is. A bányajáratok fenntartására kötelesek voltak négy farönköt beszolgáltatni a prefektusnak, és minden héten egy-egy embert biztosítani, akit *Filstich* magához rendelhetett bányászati munkára. A bányák fenntartásának része volt a tárnákban szolgáló bányalovak ellátása is, ezért a *Királytárhoz* több legelő és kaszáló is tartozott. Az uradalom lakosainak minden héten kaszálniuk kellett

---

⁵² Uo.

⁵³ Vágóbarom-szolgáltatásra l. Szentgyörgyi 1962:26.

többek között a *Királylegelőn*, és amíg 1614-ben még kaptak ellátást, 1625-ben már maguknak kellett gondoskodniuk cipőről, kenyérről és innivalóról is.⁵⁴

A két fenti urbárium összevetéséből is látszik, hogy megváltozott a nagybányai bányauradalom élete *Bethlen Gábor* uralkodása alatt, de a változás mikéntje akkor igazán szembetűnő, ha a 16. század végi állapotot vetjük össze a 17. század húszas éveivel. A tanulmány első felében idézett 1575-ből és 1578-ból származó jegyzékekből kiderül, hogy a nagybányai bányauradalom lakosainak nemcsak lehetőségük volt arra, hogy megváltsák szolgálataikat, hanem módjukban is állt megtenni azt. Ez a tendencia a tizenöt éves háborút követően megváltozik, de még mindig megmarad a pénzbeli megváltás lehetősége, ahogy az 1614. évi urbárium is tanúsítja. *Bethlen* uralkodása alatt azonban minden eddiginél szélesebb körben használják fel a jobbágyi munkajáradékot, ez egyébként fejedelemség-szerzte jellemző.⁵⁵ *Bethlen Gábor* tehát egy olyan területen is kiszélesíti a robotterheket, ahol talán a legkönnyebben lehetne áttérni a bérmunkára, hiszen – *R. Várkonyi Ágnes* szavaival élve – ezek az uradalmak voltak a legalkalmasabbak arra, hogy az ipari „kibontakozás” bázisai lehessenek.⁵⁶ A mikéntre igen nehéz kielégítő választ adni, *Imreh István* véleménye szerint *Bethlen* ezen a területen is az allodiális gazdálkodás módszerét követte. A megoldás talán a munkaerőhiányban keresendő, jóllehet ebben az időszakban a fiskális birtokok vonzó célpontul szolgáltak a mozgásban lévő parasztságnak.⁵⁷ Itt azonban speciális tudásra is szükség volt, így a fejedelem a megmaradt lakosságot dolgoztatta azon a területen, ahonnan komoly bevételeket remélt a fejedelmi kincstár számára. A megfelelően képzett munkaerőhiány ösztönözhetette egy 1622. februári rendelet kiadására. Az indoklás szerint ahhoz, hogy a bányakamarában és a *Királytáróban* zavartanul folytatódjék a munka, a fejedelem *Oroszújfalut*, amely korábban *Felsőbányához* és egy rövid ideig a kővári uradalomhoz tartozott, a

---

⁵⁴ MNL OL F15 XXI. Prot. fol. 119–120.

⁵⁵ Imreh 1992:53–57.

⁵⁶ R. Várkonyi 1979:122.

⁵⁷ Imreh 1992:uo.

nagybányai bányakamarához csatolja, így a rendelet kiadását követően már a nagybányai inspektornak tartoztak engedelmességni és szolgálni.⁵⁸ Ez a határozat azonban újabb konfliktusforrás lett, ugyanis *Oroszújfalun* határában feküdt egy erdő, melynek kitermelésén *Filstich Péter* és a felsőbányai városvezetés összekülönbözött. A fejedelem végül határbejárást rendelt el, ahol *Filstich* és egyik alkalmazottja, valamint egy felsőbányai polgár bejárta a területet. A határjárás alapján a fejedelem úgy döntött, hogy a kitermelt fa egytizede a bányakamarát illeti, a többi rész pedig *Felsőbánya* városé.⁵⁹

Az Erdélyi-érchegység bányauradalmai

A kutatás az *Erdélyi-érchegység* bányavárosaihoz tartozó uradalmak esetében nincs olyan szerencsés helyzetben, mint a szatmári bányavidéknél, ugyanis a *Bethlen-korra* vonatkozóan nem maradtak fenn urbáriumok, feljegyzések. Így kizárólag a korábbi, valamint a már *Rákóczi-kori* összeírások alapján lehet következtetéseket levonni a bányauradalmak szolgáltatásaira vonatkozóan. A birtokszerkezetet és annak változásait, valamint az igazgatás metódusát azonban fel lehet – még ha töredékesen is – vázolni.

Az *Erdélyi-érchegység* három bányavárosához kapcsolódó uradalmak szerkezete és tulajdonviszonyai sokat változtak a Báthory korban – leginkább *Báthory Zsigmond* és *Gábor* uralkodása alatt. *Bethlen* uralkodásának elejére nagyrészt visszaállt az a struktúra, amely jellemezte őket a szekularizációt követő évtizedekben. A három település és a bányauradalmak, ahogy a korábbi időszakban, különböző fejlődési utat jártak be *Bethlen* idején is. A *Zalatnához* tartozó települések (*Petrezány*, *Galac*, *Fenes*, *Bokorháza*)⁶⁰ az 1610-es évek második felében magánkézen voltak, *Báthory Gábor* halála után *Bethlen* is eladományozta őket megbízható híveinek, akik értettek a nemesérbányászathoz (*Gerhard Lisbona* és család-

---

⁵⁸ RNL NB PRIV I. Nr. 108.

⁵⁹ MNL OL FB Nr. 23/a.

⁶⁰ MNL OL F1 LR 9. k. fol. 225^r–226^r.

ja, ifjabb Krakker György).⁶¹ Sem Krakker Györgynek, sem Gerhard Lisbonának jutott donáció nem rendelkezett külön a zalatnai bányauradalomról. Krakker György esetében annyit tudhatunk meg az oklevélből, hogy a gyulafehérvári udvarbíró feladata volt segíteni az élelmezést. Gerhard Lisbona pedig arról panaszkodott a fejedelemhez intézett levelében, hogy a zalatnai bányák fenntartásához szüksége lenne Györgyfalvára, amelyet Bethlen Gábor időközben a szamosújvári uradalomhoz csatolt.⁶² Nem véletlenül tartja a kutatás Bethlen uralkodásában vízvázalósnak az első felvidéki hadjáratot (1619–1621) és azt lezáró nikolsburgi békét, ugyanis a fejedelem ezt követően kezdett bele sok más reform mellett a bányászat modernizálásba is. Ahogy Nagybánya esetében is láthattuk, 1622 után a zalatnai fiskális bányák is fejedelmi kezelésbe kerülnek, egy Bethlen által kinevezett tisztviselő irányítja őket. A fejedelem erre a feladatra Gerhard Lisbona fiait, Hanst és Heinrichet találta megfelelő személynek, az iratok tanúsága szerint 1622 és 1626 között felváltva irányítják a zalatnai birtokokat az uradalommal együtt.⁶³ Ebből az időszakból sincs sok információ azonban arra vonatkozóan, hogy milyen volt a bányauradalom helyzete, kizárólag egy levélben említik a bányában dolgozó munkásokat. Eszerint a fejedelem a balázsfalvi és marosújvári tisztartót utasította arra, hogy segítse a zalatnai prefektust munkásai ellátásban, utaljanak ki számára 200 köböl búzát, valamint a prefektusnak a fejedelmi kincstárból kifizetett 200 forintból legalább 50 forintot a bányában dolgozók élelmezésére kellett fordítania.⁶⁴ Ez a levél is jól bizonyítja, hogy az érchegység-beli uradalmaknak nem volt egyszerű megoldani az alapvető élelmiszerek előállítását és beszerzését, noha a későbbi zalatnai „nagyuradalom”⁶⁵ részei

---

⁶¹ Uo. 10. k. fol. 8-9. illetve 12.k. fol. 99–100.

⁶² RNL CG Nr. 25.

⁶³ MNL OL F1 LR 15. k. fol. 69–72. illetve F4 Cista Albensis Cista 5. Fasc. 3. Nr. 10.

⁶⁴ MNL OL P 1956 1. t. Nr. 155.

⁶⁵ II. Rákóczi György uralkodása alatt alakítják ki az abrudbányai, zalatnai és offenbányai területből a zalatnai uradalmat, mely három részből

közül pont a zalatnai terület volt az, amely leginkább mondható mezőgazdálkodási jellegűnek is, itt voltak ugyanis kisebb-nagyobb értékes termőterületek az *Ompoly* folyó völgyében.⁶⁶ A 17. század eleji és a *Rákóczi-korból* származó urbáriumok összevetéséből kiderül, hogy a szolgáltatások átalakultak a 17. század közepére, a megváltás lehetősége korlátozottabbá vált, a terménybeszolgáltatások kibővültek. A tizenöt éves háború éveiben a zalatnai uradalom lakosainak vágómarha-szolgáltatást kellett leróniuk, ezen kívül harminc halat adtak be a kamarai tisztviselő konyhájára. Egyéb terménybeszolgáltatással nem tartoztak, de kötelezve voltak arra, hogy *Szent Mihály* napján az aranymosásból legalább 22 aranyrögöt beadjanak a kamarába.⁶⁷ Az 1650-es évek elején az uradalom települései uruknak – azaz a fejedelem mindenkori udvarbírájának – már juhdézsmával, báránytizeddel és disznótizeddel is tartoztak, *Szent György* napján tyúkot kellett leadniuk a konyhájára, illetve saját termésükből búzát kellett beszolgáltatniuk. A halászatot megtiltották, az aranymosásból származó köteles rész (*urbura*) leadása is eltűnt a szolgáltatások közül.⁶⁸ A robotban töltött idő változásáról nem lehet ilyen egyértelműen nyilatkozni, mivel a 17. század elején keletkezett összeírás csupán annyit említ, hogy huszonnégy embert kellett biztosítani az arany-, és hatot a higanybányában elvégzendő munkálatokra. A *Rákóczi-kori* urbárium ezzel szemben már pontosan meghatározza, hogy két hetet maguknak, egy hetet pedig a zalatnai udvarbíróknak tartoztak szolgálni a lakosok. A robotban elvégzett feladatok közé sorolható a bányákban felmerülő építési munkálatok, a fa kitermelése és szállítása, kaszálás, valamint a hámorok melletti munka. Noha az egyértelmű, hogy a terménybeszolgáltatások rendszere, akárcsak a nagybányai uradalomban, kibővült a 17. század közepére, ugyanezt teljes bizonyossággal a robottal kapcsolatban – megfelelő forrás hiányában – nem mondhatjuk el. Azt is csak feltételezhetjük, hogy a változás, a munkájá-

---

(alsó, középső és felső uradalom) állt. L. MNL OL F 234 IX. szekrény Fasc. 52. R libro secundo.

⁶⁶ I. Tóth 1951:12.

⁶⁷ ÖStA HKA UV RN 95 Fasc. 2. fol. 859–864.

⁶⁸ MNL OL F 234 IX. szekrény Fasc. 52. R libro secundo.

radék fokozottabb használatának elterjedése a *Bethlen-korra* tehető.

A három bányauradalom közül a legkevesebbet a legkisebbről tudjuk. *Offenbányához* ebben az időszakban négy kisebb falu tartozott: *Brezest, Szarvas, Munchel, Chora*. A települések sem a 17. század elején készített, sem a Rákóczi kori urbáriumban nem szerepelnek, így az itteni uradalom helyzetéről egyedül a térségben birtokos család, a kolozsvári *Filstich* famíliához köthető iratokból nyerhetünk egy-egy részinformációt. *Filstich Péter*, akésőbbi nagybányai inspektor, 1607-től kezdve volt *Offenbánya*, a hozzátartozó uradalom és a város területén fekvő kincstári bányák tulajdonosa. Elsőként *Rákóczi Zsigmond* adományozta neki a patinás múlttal bíró bányavárost, ezt a donációt *Báthory Gábor* többször megerősítette. Az első adománylevélből kiderül, hogy az uradalomhoz tartozó négy falvat kenézek vezették, akik jelen voltak *Filstich Péter* birtokba iktatásakor is.⁶⁹ A kenézek jelenlétéből feltételezhetjük, hogy ezek a falvak is, hasonlóan a többi román ajkú, bányászattal foglalkozó faluhoz, vágómarha-szolgáltatással, juhdezszmával, báránytizeddel, esetleg disznótizeddel tartoztak uruknak. *Bethlen Gábor* is meghagyta a kolozsvári ötvös kezén az offenbányai birtokot, annyiban azonban eltért elődjeitől, hogy ő zálogba adta a kérdéses várost az uradalommal együtt 2000 forintért, és kikötötte, hogy ha *Filstich Péter* meghalna, az örökösöknek újra ki kell fizetni a fenti összeget.⁷⁰ A *Filstich család* egészen 1650-ig maradt *Offenbánya* ura, ebben az évben ugyanis *II. Rákóczi György* 5000 forintért *Mikes Mihálynak* zálogosította el a települést.⁷¹

Abrudbányán, eltérően az előbbieken bemutatott két településtől, a bányászat nem egy fiskális bánya, hanem több magánbánya köré szerveződött, így ennek megfelelően alakult a városhoz tartozó uradalom élete is. Arról már volt szó, hogy a többi uradalomtól eltérően az itteni lakosok (*Abrudfalva, Körpenyes, Bucsim, Muszka*) *Abrudbánya* városának, pontosabban a bányák tulajdono-

---

⁶⁹ MNL OL F1 LR 7. k. fol. 146.–147.

⁷⁰ Uo. 14. k. fol. 41–42.

⁷¹ MNL OL F 234 I–II. szekrény Fasc. 82. Z.

sainak szolgáltak. A helyi bányászokat és bányatulajdonosokat magában tömörítő helyi „érdekképviseleti” szervezet (*communitas montanistarum*) irányította az uradalom lakosainak életét, melyet a város legnagyobb birtokkal rendelkező termelői – köztük *Fodor Pál* fejedelmi beváltó – vezetett.⁷² Az abrudbányai uradalom falvai nemcsak ebben különböztek a többi uradalomtól, hanem jogállásukat tekintve is „kilógtak” a sorból. Még az önálló erdélyi állam megalakulása előtt kapták meg az alapvető élelmiszerekre vonatkozó harmincadvám-mentességüket, ezt a *Báthory*-korban több ízben is megerősítették, majd ezt követően *Giorgio Basta* mentette őket fel mindennemű adó és szolgálat alól, egyedül az urburával tartoztak uruknak.⁷³ *Bethlen Gábor* 1617 májusában erősítette meg az elődjei által adott kiváltságokat.⁷⁴ Nem véletlen, hogy az élelmiszerekre vonatkozó kiváltság végig megmaradt a fejedelmi korban, ugyanis a jobbágyok itt tudtak a legkevésbé kétlaki életet élni, valójában a bányászat mellett nem sok más lehetőségük volt arra, hogy boldoguljanak. Állatot valószínűleg tartottak, és méhészkedéssel is foglalkoztak, ugyanis *Rákóczi Zsigmond* 1607-ben elrendelte, hogy évente 2 urna mézet és 2 fiatal tinót kötelesek beadni a fejedelmi konyha szükségleteire.⁷⁵ Arról hallgatnak a források, hogy a *Bethlen*-korban milyen szolgáltatásokat várhattak el tőlük az abrudbányai bányatulajdonosok, különösképpen *Fodor Pál*, de annyi bizonyos, hogy robotot nem követelhetek tőlük, így a négy falu lakosai is egészen, ahogy a *Báthory Gábor* alatt kiadott oklevél fogalmaz, a bányászatnak szentelheték magukat. Ezt segítette az a fejedelmi rendelkezés, amely *Abrudfalva* lakóinak – az anyaváros révén – biztosította, hogy a hozzájuk szökött jobbágyokat nem kellett kiadniuk.⁷⁶ A már több ízben idézett *Rákóczi-korabeli urbáriumban* ezek a települések is szerepelnek. A legszembe-

---

⁷² Fodor Pál javaira, az általa birtokolt bányákra nem a teljesség igénye nélkül l. MNL OL F1 LR 15. k. fol. 94–95. illetve F4 Cista Albensis Cista 5. Fasc. 3. Nr. 10.

⁷³ MNL OL F15 XV. Prot. fol. 193^r–194^v.

⁷⁴ MNL OL F1 LR 18. k. fol. 140^r–143^r.

⁷⁵ MNL OL F1 LR 7. k. fol. 146–147.

⁷⁶ I. Tóth 1951:27–28.

tűnőbb változás, hogy 1652-ben már újra kötelezik a lakosokat cenzus fizetésére.⁷⁷ A korábbi mentességet minden bizonnyal nem *Bethlen Gábor* idején vették el tőlük, ugyanis a Bethlen által megerősített mentességeket *I. Rákóczi György* is megerősítette 1634-ben. A terménybeszolgáltatások is megváltoztak, ugyanis a vágómarha-szolgáltatás eltűnt, de megjelent helyette a juhédzsma, valamint vadbórt kellett évente egyszer adniuk a falu lakosainak. A bányászat kiemelt szerepét mutatja, hogy egyedülként a három bányauradalom közül itt rendelkeztek részletesen arról, hogy mennyi ércet kötelesek a falvak beszolgáltatni. *Abrudfalvának* kellett a legtöbb ércet, átszámítva mintegy 120 kilogrammot beszolgáltatnia, *Bucsimnak* pedig körülbelül 52 kilogrammot.⁷⁸

Végére érve a számba vehető forrásoknak, tanulmányomat az-
zal a megállapítással zárnám, hogy a *Bethlen-korabeli bányauradalom*
 bemutatása is alátámasztja R. Várkonyi Ágnes munkám
elején idézett gondolatát, miszerint „*az uradalom központja, éltető*
 eleme, értelme a bánya.”⁷⁹

Bethlen Gábor-korabeli ezüst széles garas, 1627.

⁷⁷ MNL OL F 234 IX. szekrény Fasc. 52. R libro secundo.

⁷⁸ Az urbáriumban a súlymérték, amelyben megadják a beadandó mennyiséget, a nehezék. Az átszámítása nem egyszerű, innen ered a körülbelüli meghatározás a mai SI-mértékegységben. Nehezékre l. Bogdán 1991: 459.

⁷⁹ R. Várkonyi 1979:122.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

Magyar Kincstári Levéltárak

Urbaria et conscriptiones (E156)

Acta diversarum familiarum (E 200)

Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak

Libri Regii (F1 LR)

Erdélyi fiscalis levéltár (F 234)

Cista comitatuum (F4)

Protocolla, libri regii et stylonaria (F15)

Lymbus (F12)

Miscellanea (F 25)

Urbaria (F27)

Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai

Bethlen család levéltára (P 1956)

Mikrofilmek

Román Nemzeti Levéltár, Kolozs Megyei Igazgatóság, Felsőbánya város levéltára (FB)

Österreichisches Staatsarchiv (Wien)

Finanz- und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer

Hoffinanz Ungarn Akten (HFU)

Anhang gemischter Faszikel Siebenbürgen, Urkunden (UV)

Vermischte Ungarische Gegenstände (VUG)

Román Nemzeti Levéltár (Kolozsvár, Nagybánya)

Colecția generală de documente [Törzsgyűjtemény] (CG)

Documente privilegiale [Kiváltságlevelek] (NB PRIV)

Hivatkozott irodalom

Bethlen Gábor krónikásai 1980: *Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről*. Szerk.: Makkai László. Budapest.

BOGDÁN István 1991: *Magyarországi úr-, térfogat-, súly-, és darabmértékek 1874-ig*. Budapest.

- Documente IV: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. Publicate de Andrei Veress.* București.
- GÁLFI Emőke 2017: Tisztartók és udvarbírák, avagy a gyulafehérvári uradalom jószágkormányzata a 16. század második felében. = Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora új-kori Erdélyben.* Kolozsvár, 81-97.
- GOOSS, Roderich 1911: *Österreichische Staatsverträge Fürstentum Siebenbürgen (1540-1690).* Wien.
- IMREH István 1992: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében.* Kolozsvár.
- KENYERES István 2008: *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban.* Budapest.
- KÖLESÉRY Sámuel 2015: *Erdély aranybányászata.* Szeged-Kolozsvár.
- LUKINICH Imre 1918: *Erdély területi változásai a török hódítás korában (1541-1711).* Budapest.
- MAKKAI László 1954: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648). Budapest.
- MAKSAY Ferenc 1959: *Urbáriumok (XVI–XVII. század).* Budapest.
- MÁTÝÁS-RAUSCH Petra 2016: A szatmári bányavidék Bethlen Gábor uralkodásának első éveiben (1613-1620). *Történelmi Szemle* (58). 585-602.
- MÁTÝÁS-RAUSCH PETRA 2017: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571-1613).* Budapest.
- PAULINYI Oszkár 1966: *A vállalkozás kezdeti formái a feudáliskori nemesérbányászatban.* Budapest.
- PAULINYI Oszkár 2005: *Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából.* Szerk.: Buza János – Draskóczy István. Budapest.
- PÁLFFY Géza 1997: A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején. = *Mediaevalia Transilvanica* (1). 113-122.
- SZENTGYÖRGYI Mária 1962: *Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben.* Budapest.
- SZENTGYÖRGYI Mária 1972: *Kővár vidékének társadalma.* Budapest.
- SZENTKIRÁLYI Zsigmond 1841: *Az erdélyi bányászat ismertetése nemzeti-gazdasági, köz- és magánjogi tekintetben.* Kolozsvár.

- SZMIK Antal 1906: *Adalékok Felsőbánya szabad királyi város monográfiájához*. Budapest.
- TÓTH Zoltán, I. 1951: *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig*. Budapest.
- VÁRKONYI Ágnes, R. 1979: Gazdaság és társadalom a XVII. század második felében. = *Történelmi Szemle* (22). 109-126.
- WENZEL Gusztáv 1880: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest.

A tanulmány eredetileg az alábbi kiadványban jelent meg:

Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka, Demeter Gábor, Draskóczy István, Gaucsík István, Kaposi Zoltán, Simon Zsolt, Somorjai Szabolcs, Szántay Antal, Tózsá-Rigó Attila (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv 2019. Uradalom – Vállalat*. Budapest, [2019]. Hajnal István Alapítvány, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, pp. 103-119. – A másodközlés a szerkesztő engedélyével történt, amiért ezúton mondunk köszönetet.

